

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
імені Б. Д. Гаврилишина
Кафедра політології та філософії

ОСМАНОВА Діана Марленівна

СУТНІСНІ РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ

Спеціальність 052 «Політологія», освітньо-професійна програма «Міжнародні та регіональні політичні комунікації»

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеню вищої освіти «бакалавр»

Виконала студентка
групи ПОЛ-41
Османова Д. М.

Науковий керівник:
д-р. політ. наук. професор
Рудакевич О. М.

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 20__ р
Завідувачка кафедри Чолач-Гончарук Т. В.

АНОТАЦІЯ

Османова Д. М. Сутнісні риси та особливості політичної культури кримськотатарського народу. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 052 «Політологія», освітньо-професійна програма «Міжнародні та регіональні політичні комунікації» – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2024. 39 с.

У роботі розкриті теоретико-методологічні засади вивчення політичної культури кримських татар як національної спільноти; досліджені соціально-політичні та культурологічні процеси, що супроводжували формування модерної кримськотатарської нації; охарактеризоване функціонування політичної культури кримськотатарського народу на окупованому росією півострові; досліджено громадсько-політичне життя кримських татар, що вимушено переселитись на материкову частину України в 2014 р.; узагальнені сутнісні риси та особливості сучасної політичної культури кримських татар.

ANNOTATION

Osmanova D. M. Essential features and peculiarities of the political culture of the Crimean Tatars - Manuscript.

Doctoral studies for the education level «Bachelor» with the title 052 "Political Science", educational and professional programme "International and Regional Political Communications" - Western Ukrainian National University, Ternopil, 2024. 39 p.

The work reveals the theoretical and methodological foundations of studying the political culture of the Crimean Tatars as a national community; examines the socio-political and cultural processes that accompanied the formation of the modern Crimean Tatar nation; characterises the functioning of the political culture of the Crimean Tatar people on the Russian-occupied peninsula; studies the socio-political life of the Crimean Tatars who were forced to move to the mainland of Ukraine in 2014; summarises the essential features and peculiarities of modern political culture

of Crimean Tatars.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КРИМСЬКИХ ТАТАР.....	8
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КРИМСЬКИХ ТАТАР ТА ЇХ ПРОЯВИ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	16
2.1. Функціонування політичної культури кримськотатарського народу в умовах російської окупації.....	16
2.2. Особливості громадсько-політичного життя кримських татар, що вимушено переселитись на материкову частину України в 2014 р.	19
РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КРИМСЬКИХ ТАТАР ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАШТАБНОГО ВТОГРЕННЯ РФ В УКРАЇНУ	25
ВИСНОВКИ	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	37

ВСТУП

Окупація Криму російською федерацією актуалізувала питання історії і статусу півострова та його корінного народу. Мова йде про збереження культури та історичної пам'яті кримськотатарського народу, способів його традиційного господарювання та самоорганізації, забезпечення прав і свобод, які гарантовані вітчизняним та міжнародним правом. Водночас не менш актуальним є долучення кримських татар до досягнень світової цивілізації, консолідація народу не лише на основі спільності духовної культури, а й вироблення політичних цінностей, орієнтацій та інституцій, які в майбутньому забезпечать автономність його існування в українській державі.

Для дослідження політичної культури кримських татар важливе значення мають праці етнополітологів та культурологів (Н. Беліцера, О. Гладуна, Л. Войтовича, В. Возгіна, А. Емірової, Е. Зіятдінової, Е. Чубарової та ін.), в яких розкрито сутнісні риси національної культури та менталітет кримськотатарського народу. Певні напрацювання з політико-культурологічної тематики мають вітчизняні та зарубіжні політологи, що досліджували ідеології та політичної діяльності Курултаю та Меджлису Кримськотатарського Народу, процеси в утворення в Криму української влади в суверенній Україні та ставлення до неї осіб кримськотатарської національності, поведінку кримських татар під час анексії Криму Російською Федерацією, політичну боротьбу народу в умовах путінського режиму й повномасштабного вторгнення в Україну, та громадсько-політичну діяльність частини кримських татар після їх переселення в материкову Україну (Г. Бекіров, Т. Березовець, К. Вітман, О. Газізова, В. Ганкевич, І. Курас, Н. Малиновська, М. Панчук та ін.). Однак системних досліджень політичної культури кримських татар, які базувалися б на чітко окресленій методології, досі немає, що спонукало нас до визначення мети і завдань цього дослідження.

Мета дослідницької роботи – з'ясувати характерні риси політичної культури кримськотатарського народу та тенденції її розвитку під впливом соціально-політичних обставин початку XXI ст.

У межах цього дослідження поставлено такі *завдання*:

- 1) розкрити теоретико-методологічні засади вивчення політичної культури кримських татар як національної спільноти;
- 2) дослідити соціально-політичні та культурологічні процеси, що супроводжували формування модерної кримськотатарської нації;
- 3) охарактеризувати функціонування політичної культури кримськотатарського народу на окупованому Російською Федерацією півострові;
- 4) дослідити громадсько-політичне життя кримських татар, що вимушено переселитись на материкову частину України в 2014 р.;
- 5) висвітлити нові тенденції розвитку політичної культури кримських татар після початку повномасштабного вторгнення;
- 6) узагальнити сутнісні риси та особливості сучасної політичної культури кримських татар.

Об'єктом дослідження є складний та багатоаспектний процес формування й функціонування політичної культури кримськотатарського народу в умовах суверенної української держави та після анексії Криму Російською Федерацією.

Предмет дослідження – сутнісні риси та особливості сучасної політичної культури кримських татар у контексті нових геополітичних реалій.

За основу аналізу політичної культури кримськотатарського народу взято соціетальний підхід, також використано історичний і системно-функціональний підходи, компаративний метод, методи аналізу й синтезу, контент-аналіз правових та історичних документів.

Процес дослідження здійснювався на основі творчого осмислення наукової та публіцистичної літератури, аналізу програмних документів Курултаю та Меджлису кримськотатарського народу, міжнародних та вітчизняних правових

актів, аналізу матеріалів ЗМІ та власних спостережень щодо життєдіяльності кримських татар, а також моїх почуттів та переживань як особи кримськотатарської національності.

Дослідницька робота загальним об'ємом 38 стор. складається із вступу, трьох розділів і двох підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Її обсяг без списку літератури – 35 стор., кількість використаних джерел – 31.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КРИМСЬКИХ ТАТАР

У процесі дослідження політичної культури народу насамперед необхідно визначити його етнополітичний статус та методологічний підхід, що дає змогу виявляти та аналізувати систему функціональних елементів його політичної культури.

У вітчизняному політичному дискурсі щодо кримських татар переважно використовується етнополітично нейтральний термін «народ», але не вказано, до якого різновиду етнічних спільнот належить ця суспільна формація: це плем'я, народність чи нація. Оскільки кримські татари в ХУ–ХУІІІ ст. мали свою державність, яку визнавали сусідні народи, логічно зробити висновок, що їм були характерні ознаки ранньомодерної нації (поруч із польською, турецькою, українською та іншими спільнотами). На початку ХХ ст., в умовах розпаду Російської імперії, кримські татари зробили спробу відновити свій державний суверенітет у формі парламентської республіки. Проголошена Кримська Народна Республіка існувала з грудня 1917 по лютий 1918 рр. Вона ухвалила власну Конституцію та сформувала національний уряд, але згодом зазнала руйнації з боку більшовиків.

Серед різних точок зору на етнополітичний статус кримських татар, особливу увагу заслуговує погляд Е.Б. Зіятдінової, яка в своїй статті «Кримські татари – нація чи етнос?» звертає увагу на ключові аспекти чіткого визначення проєкту національного розвитку та статусу кримськотатарського народу. Її думки мають значення як для самого народу, так і для української політичної сфери та держави в цілому.

Ми погоджуємося з авторкою, що кримські татари мають більшість ознак нації: національну свідомість та самосвідомість, історичну пам'ять, територію, диференційовані культурні ознаки, розвинену сучасну кодифіковану культуру, політичну самоорганізацію та єдину економічно-правову систему [10, с. 361].

Кримські татари – це етнос, який має культурну самобутність і веде політичну боротьбу за своє суверенне існування в колі сучасних націй.

Нині кримські татари є консолідованою спільнотою в Криму, що здатна чинити спротив російській окупації. Зараз це майже єдина організована проукраїнська сила на півострові. Присутність кримських татар на окупованих територіях становить запоруку та надію на успішну реалізацію проекту деокупації Кримського півострова, який описаний у Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, що була схвалена Радою національної безпеки й оборони України 11 березня 2021 р. [21].

З огляду на вищесказане можна зробити висновок, що кримськотатарський народ – це нація, яка відроджується та модернізується в процесі обстоювання свого природного права на власну державність у певній формі і насамперед у статусі національно-територіальної автономії у складі України.

За основу аналізу політичної культури кримськотатарського народу взято соціетальний підхід до дослідження національних політичних культур, який розробив професор О. М. Рудакевич у працях: «Соціетальний підхід до дослідження національної політичної культури» [24], «Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження» [25] та ін. Суть цього підходу полягає у тому, що об'єктом дослідження є не індивідуальні політичні орієнтації членів спільноти та їх узагальнення (як у концепції політичної культури нації Г. Алмонда [27, с. 13]), а колективні форми свідомості та поведінки, сформовані впродовж тривалої політичної боротьби та політичних відносин у середовищі національної спільноти. Основними політико-культурними формами, на думку О. Рудакевича, є настанови політичної ментальності народу, понятійний апарат, який використовується для характеристики політичних процесів, особливості його змісту, політичні цінності та ідеали, національна ідеологія та її ядро – національна ідея, політичні міфи та стереотипи, політичні принципи та норми, політичні традиції, національні політичні символи, традиційні політичні інститути.

Отже, соціетальний підхід у вивченні національної політичної культури зосереджений на аналізі системного рівня політичної культури суспільства, враховуючи органічну єдність, взаємодію і взаємопроникнення духовної, соціально-економічної та політичної сфер національного організму. Цей підхід спрямований на аналіз політичної культури з огляду на поточний стан національної спільноти (її потреби та взаємодії політичних діячів); вимагає урахування змісту та інструментів соціальних функцій цієї культури; акцентує увагу на соціетальних процесах та їхній ролі у формуванні та функціонуванні колективних політичних орієнтацій і моделей поведінки; підкреслює важливість вивчення механізмів соціетальної інтеграції, що охоплюють такі політико-культурні процеси, як культурна адаптація, акультурація, ідентифікація, консолідація, інтеграція, сепарація тощо; націлює на виявлення соціетальних елементів національної культури та соціетальних процесів у контексті макрополітичних явищ і процесів. [24, с. 146–157].

Згідно соціетального підходу, національна політична культура представляє собою комплекс історично сформованих культурних форм соціетального характеру, що базуються на національній ментальності, ідентичності та культурних потребах народу. Ці форми містять важливу інформацію про життєвий досвід нації та забезпечують ефективне функціонування політичної системи нації, сприяють її відтворенню на основі принципів наступності та мобілізують спільноту для реалізації національної ідеї. [25, с. 63].

З огляду на сучасний стан та статус кримськотатарського народу в геополітичних реаліях ХХІ ст., а особливо після Революції гідності в Україні та анексії Криму Російською Федерацією, ми в процесі дослідження політичної культури зосередимо увагу на змісті й динаміці таких соціетальних форм національної політичної культури кримських татар, як його політичні цінності та ідеали, настанови політичної ментальності, національна ідеологія та національна ідея, національна пам'ять та національна ідентичність, національні символи й традиції, форми соціально-політичної самоорганізації. До того ж матимемо на увазі, що, по-перше, кримськотатарський народ є невід'ємною

складовою української політичної нації, яка активно формується у суверенній Україні, а тому його політична культура повсякденно взаємодіє із загальнонародною політичною культурою; по-друге, політичне життя кримських татар в окупованому Криму та на материковій Україні, куди з початку 2014 р. переселилася їх чимала кількість, має суттєві особливості змісту та форми виявлення, про що окремо йтиметься у другому розділі дослідження.

Модерна кримськотатарська нація активно формується з початку ХХ ст. в умовах розпаду Російської імперії, в результаті чого в 1917 р. було проголошено Кримську Народну Республіку. В умовах Радянського Союзу в Криму зусиллями більшовицької влади у 1921 р. була сформована національно-територіальна автономія під назвою Кримська Автономна Соціалістична Радянська Республіка у складі Російської Федерації. Згідно з Конституцією КАСРР, було задекларовано, що державними мовами є кримськотатарська та російська. В складі трьох десятків територіально-адміністративних одиниць Автономії національними районами визнавали 6 кримськотатарських районів, 2 – німецьких, 2 – єврейських і один український. У решті адміністративних районів більшість становили етнічні росіяни. 30 червня 1945 р. цю автономію було ліквідовано (після того, як сталінський режим у позасудовому порядку депортував татар, греків, болгар, вірмен і німців з території Криму «за співпрацю з окупаційним німецьким режимом»). У 1954 р. Крим увійшов до складу УРСР. У лютому 1991 р. після референдуму з питань «відновлення КАРСР як суб'єкта СРСР та учасника нового Союзного договору», який бойкотували кримські татари, була створена Республіка Крим як територіальна автономія. З 1994 р. по 2014 р. ця політична формація існувала в складі України як Автономна Республіка Крим. Нині анексована територія Криму перебуває у складі Російської Федерації під назвою Республіка Крим як територіальна автономія. Проте ні українська влада, ні кримські татари, ні більшість держав світу та міжнародних організацій не визнають новий статус Криму як законний.

Значним поштовхом для формування модерної кримськотатарської нації, її самосвідомості та самоорганізації була депортація сталінським режимом кримських татар у 1944 р. у Середню Азію. Акт депортації за національною ознакою, а також десятиліття суворого режиму стали причиною глибокого усвідомлення членами спільноти своєї етнокультурної своєрідності щодо решти населення СРСР. Обвинувачення у зраді Батьківщини, акт депортації, система спецпоселень та нерівність у правах депортованих порівняно з іншим населенням СРСР сприяли формуванню болісного історичного нарративу. Ці події викликали почуття національної образи, що зміцнили солідарність та єдність кримськотатарського народу. Саме в цей період виник національний кримськотатарський рух, який ставив за мету повернення депортованої спільноти назад в Крим.

Особливо знаменним в історії кримськотатарського народу був червень 1991 р., коли в Криму відбувся другий загальнонаціональний Курултай кримських татар. Делегатами Курултаю було обрано 255 осіб, з яких 129 представляли Крим, 88 - Узбекистан, 1 - Казахстан, 4 - Киргизстан, 3 - Таджикистан, 16 - Російська Радянська Федерація, 9 - Україна (крім Криму), 3 - Литва, 1 - Латвія, 1 - Сухумі. [1].

Напередодні Курултаю відбулася зустріч у Верховній Раді Криму, де представники керівництва півострова та Верховних Рад СРСР і УРСР зустрілися з лідерами кримських татар. Їм вимагали відмовитися від певних документів на Курултаї, проте вони відмовились виконувати ці вимоги.

Курултай ухвалив створення Меджлісу Кримськотатарського Народу як національного представницького органу кримськотатарського народу, а також утворив регіональні та місцеві меджліси. Найважливішим досягненням було прийняття Декларації суверенітету кримськотатарського народу, що гарантувало йому право встановлювати свій політичний статус та забезпечувати економічний, соціальний і культурний розвиток. У Декларації, зокрема, заявлено: «Крим є національною територією кримськотатарського

народу, на якій тільки він має право на самовизначення так, як воно викладене в міжнародних правових актах, визнаних світовим співтовариством» [7].

Курултай звернувся до Організації Об'єднаних Націй, парламентів та урядів різних держав, а також міжнародних організацій, з проханням підтримати бажання кримськотатарського народу щодо самовизначення.

На засіданнях Курултаю були представлені й затверджені національні символи кримськотатарського народу: прапор – блакитне полотнище із золотою тамгою («кок байрак» кримськотатарською мовою) – знаком кримських ханів – Гераїв, а також національний гімн – текст вірша «Ант еткенмен» («Клянуся») Номана Челебіджіхана.

Меджліс Кримськотатарського Народу є політичною самоорганізаційною структурою, головною метою якої є оживлення, збереження та формування нового етапу в історії кримськотатарської нації. Боротьба за права та представлення інтересів кримських татар вимагала визнання їхнього народу навколишнім середовищем, що в свою чергу потребувало політичної самоорганізації народу та створення різноманітних елементів його культури для утвердження єдності спільноти.

Влада Криму, в особі створеної Верховної Ради Республіки Крим та Верховної Ради УРСР, розглядала Курултай та національний рух кримських татар як реальну політичну силу, яка в певних умовах мала потенціал стати альтернативою радянським органам влади.

Ситуація суттєво змінилася у серпні 1991 р., після проголошення суверенітету і незалежності України як демократичної держава, що відкинула комуністичну ідеологію та спрямувала зусилля на реалізацію ліберальних цінностей. Меджліс Кримськотатарського Народу активно співпрацював з владними інституціями суверенної української держави, що сприяло відродженню національної самосвідомості та національної самоорганізації кримських татар.

Хоча кримські татари формують спільноту, яка в основному організована за принципом етнічної приналежності, а не релігійного розподілу, іслам

вважається важливою складовою їхньої ідентичності. Меджліс прагне контролювати релігійну обстановку серед кримськотатарської спільноти. Офіційний іслам, який представлений Духовним управлінням мусульман Криму (ДУМК), старається обмежити можливість політичного використання ісламу як альтернативної ідеології.

Політичні та соціальні структури кримських татар відповідали тим потребам, які необхідно було задовольняти. Меджліс вирішував проблеми політичної самоорганізації та просування «кримськотатарського питання» в українську державну та муніципальну владу. Духовне управління мусульман Криму спрямовувало іслам та релігійні практики на вирішення гуманітарних проблем у житті кримськотатарського народу. Загалом до початку 2000-х років такі цілі було досягнуто, а Меджліс та ДУМК сформувалися як ефективні механізми.

Основами політичної самоорганізації кримськотатарської спільноти є офіційно санкціоновані зібрання, акції та мітинги, під час яких еліта, обговорюючи актуальні проблеми життя народу, звертається до його історії та культури. Велике значення у цьому процесі мають медіаресурси, такі як газети «Яни Дунья» та «Хідаят», журнал «Йилдиз», радіо «Мейдан», телеканал «АТР» і інші.

Однією з основних вимог кримськотатарського руху, окрім повернення та облаштування на рідній землі, є забезпечення прав кримських татар на самовизначення. Лідери кримських татар трактують це як право на відновлення національної державності кримськотатарського народу на території Кримського півострова. Тому право народу на самовизначення та ідею національної державності можна назвати одним з основних політичних цінностей кримських татар, їхньою національною ідеєю.

Проблематика визначення правового та соціально-політичного статусу кримськотатарського народу в українській державі актуалізувалася з початком російської агресії в Криму. У березні 2014 р., ще до проведення так званого «референдуму» про входження півострова до РФ, Верховна Рада України

гарантувала право на збереження й розвиток самобутності кримськотатарського народу як корінного у складі України [19]. Згодом український парламент розпочав підготовку законодавчих актів, які заклали би правову основу подальшого розвитку кримськотатарського народу як нації. Йдеться про проекти законів "Про корінні народи України" [20] та "Про статус кримськотатарського народу в Україні" [23], нову редакцію закону "Про національні меншини в Україні", інші нормативні документи, у тому числі щодо фінансової підтримки культурного розвитку корінних народів.

Висновок до розділу 1. Відродження та модернізація кримськотатарської нації за нових геополітичних обставин, коли сприятлива державна політика суверенної України та атмосфера демократичного режиму розкрила творчий потенціал кримських татар, у т. ч. у сфері політичних відносин, пришвидшила формування основ їхньої національної політичної свідомості та культури. Була чітко сформульована національна ідея кримських татар, відроджується їхня національна історична пам'ять та національна ідентичність, формуються громадсько-політичні інститути, які є ефективними засобами мобілізації та консолідації народу. Історичні традиції кримських татар активно збагачуються новими елементами національної політичної культури, які можна ефективно досліджувати на базі соціетального підходу, використовуючи наукову та публіцистичну літературу, програмні документи Курултаю та Меджлису Кримськотатарського Народу, міжнародні та вітчизняні правові акти, статистичні матеріали та дані соціологічних досліджень, соціальні мережі та ЗМІ, діяльність політичних інститутів та народні ініціативи у сфері політичних відносин.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КРИМСЬКИХ ТАТАР ТА ЇХ ПРОЯВИ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

2.1. Функціонування політичної культури кримськотатарського народу в умовах російської окупації

26 лютого 2014 року у Сімферополі відбувся численний мітинг, на якому взяли участь кримські татари та прихильники України для підтримки територіальної цілісності країни та висловлення протесту проти проведення надзвичайної сесії Верховної Ради Криму, де мала обговорюватися питання відношення до центральної української влади. При будівлі кримського парламенту з ініціативи Меджлісу зібралося близько 12 тисяч кримських татар, які тримали у руках свої національні прапори та прапори України. Пізніше, коли до влади прийшли сепаратисти, організаторів та активних учасників цього мітингу суворо переслідували.

Внаслідок окупації Російською державою півострова Крим у 2014 р. суттєво змінились статус та умови життєдіяльності кримськотатарського народу. Путінський політичний режим авторитарними методами спонукав кримських татар отримувати російське громадянство, що зумовило масовий протестний рух та еміграцію значної частини представників цього народу на материкову частину України, особливо в Херсонську область, а також в інші регіони Європи та світу. Насамперед репресивні дії було застосовано щодо національних лідерів народу, які також залишили Батьківщину (голова кримськотатарського народу Рефат Чубаров у 2014 р. був обраний депутатом Верховної Ради України, членами українського парламенту також стали М. Джемілев, Р. Умеров та А. Чийгоз).

Процес захоплення Криму та переслідування кримських татар детально розкрили політолог Т. Березовець [3] та журналістка Н. Влащенко [6]. Втрати України внаслідок захоплення півострова та можливі сценарії повернення були

предметом дослідження колективу науковців на чолі з В. Горбуліним [8]. Історію кримськотатарського національного руху на півострові, його течії розглядали Г. Бекірова [1] і В. Нападиста [15]. Аналіз політичних дискусій у середині кримськотатарського руху, зокрема конфлікт між традиційною ідеологією прав корінного народу та кримськотатарським варіантом євразійства окреслено в статті британського дослідника Е. Вілсона [30]. Н. Беліцер розглянула питання про те, як впливові гравці, у т. ч. уряд України, Кремль, кримські політичні сили, ставляться до правового статусу кримських татар, реалізації їхнього права на самовизначення як корінного народу [28]. Проблеми правового статусу окупованих територій та прав корінного народу порушено в публікації Г. Димової та А. Умланди [29].

Нові стратегії, що намагається впровадити російська окупаційна влада, спрямовані на спростування статусу кримських татар як корінного народу, полягають у використанні терміну "корінне населення", до якого включають всіх, хто народився в Криму та проживав там значну частину свого життя. Очевидно, що в такому визначенні більшість "корінного населення" будуть складати етнічні росіяни, тоді як серед кримських татар таких буде лише 23%. Це нове тлумачення терміна "корінне населення" суперечить документам ООН, де цей термін застосовується до "корінних спільнот, народів або націй", і на цій підставі пропонуються відповідні визначення та критерії належності.

Політику РФ щодо кримських татар з часу окупації півострова детально описала Н. Беліцер [2], яка, зокрема, простежує її еволюцію від намагання схилити на свій бік лідерів кримськотатарського руху до його розколу, а також політика систематичного «виштовхування» корінного народу з території Криму. Окремим елементом такої політики є підміна права на самовизначення корінного народу імітаційною політикою утворення «національно-культурних автономій» у форматі громадських організацій.

Оскільки кримські татари навіть за статистичними показниками не можуть отримати статус «малочисельного корінного народу РФ», Росія прагне довести кількість кримських татар на території півострова до показника

«малочисельності», аби потім поширити на них дію свого законодавства. Це підтверджують репресії та переслідування кримських татар, їх представницьких органів, що здійснюються з початку окупації. Отже, є підстави стверджувати, що окупаційна влада проводить в Криму умотивовану політику знищення кримськотатарського народу.

У відповідь на Меджліс Кримськотатарського Народу, у Криму виникли проросійські громадські організації кримськотатарського спрямування: Міжрегіональний громадський рух кримськотатарського народу «Къырым» (голова – Р. Ільясов), громадська організація «Къырым бірлігі» (голова – С. Німетуллаєв). Після 2014 року духовне управління мусульман Криму вже не співпрацює з Меджлісом та перереєструвалося згідно з російським законодавством. У жовтні 2018 року у Сімферополі відбувся VI Курултай мусульман Криму, на якому був переобраний муфтієм Криму Е. Аблаєв. Росія намагається надати Курултаю мусульман статус представницького органу кримських татар, а муфтію – духовного лідера народу.

Російська влада Криму обмежує право кримським татарам на проведення мирних зібрань, пересилаючи відзначення їхніх традиційних пам'ятних подій з центральних площ до віддалених районів населених пунктів, а іноді й позбавляючи можливості зовсім проводити мирні збори.

Крім того, на окупованій території заснування будь-яких національних інституцій заборонено, навіть якщо йдеться про культурологічні напрями та заходи. На практиці існують обмеження, що мають на меті збереження ідентичності кримськотатарського народу. Як зазначає журналістка та письменниця Лілія Буджурова, – «неможливо у нас говорити про інституції, про відродження, про допомогу якусь (...), не можна створити орган національного управління у концтаборі» [13].

В умовах, що склалися в окупованому Криму, лідери кримськотатарського народу, які не співпрацюють із російською адміністрацією, та й більшість кримських татар, не втрачаючи національної гідності, все ще обстоюють свої громадянські та національні права і свободи. Ця боротьба дуже небезпечна для

життя і здоров'я кримськотатарських активістів. З 2014 по 2021 рр. було ув'язнено 40 представників кримських татар, до 19 осіб застосовано обмеження або випробувальний термін, ще 48 осіб нині перебувають у СІЗО, а 9 представників кримськотатарського народу оголошено в розшук. Протягом семи років загинуло 57 осіб з політичних мотивів. Серед них двоє кримських татар стали жертвами політичних репресій, 8 осіб стали жертвами терористичних атак, а 6 представників кримськотатарського народу стали жертвами неправомірних дій поліції. Головними лозунгами громадських протестних рухів є обстоювання права на добровільне об'єднання кримських татар та свободу вираження їхніх національно-культурних, релігійних та громадянських (у т. ч. політичних) прав, які гарантуються міжнародним правом.

2.2. Особливості громадсько-політичного життя кримських татар, що вимушено переселитись на материкову частину України в 2014 р.

За словами Уповноваженого Президента України з питань кримськотатарського народу М. Джемілева, з Криму виїхало біля 25 тис. кримських татар із 280 тис., що мешкали на півострові на початок 2014 р. Він зазначив, що станом на липень 2018 р. на материковій частині України перебувало 8 членів Меджлісу кримськотатарського народу, тобто четверта частина його складу .

Авторитетні представники кримських татар, які нині проживають на материковій Україні, не тільки очолюють свої етнічні спільноти, а й долучаються до діяльності органів влади української держави. Так, у складі Верховної Ради України сьогодні є 3 депутати кримськотатарської національності: М. Джемілев та Ч. Ахтем були обрані від партії «Європейська Солідарність», а Р. Умерова став народним депутатом України від політичної партії «Голос».

Заступницею Постійного представника Президента України в Автономній Республіці Крим з жовтня 2019 р. є Таміла Ташева. Вона також

входить до складу Ради з молодіжних питань Представництва. 10 червня 2020 р. Еміне Джапарова стала першою заступницею Міністра закордонних справ України. Крім того, її діяльність спрямована на вирішення проблем Криму та розгортання публічної дипломатії за участю представників кримськотатарського народу. Е. Джапарова входила до складу Організаційного комітету з підготовки та проведення в Україні установчого Саміту Кримської платформи.

Виступаючи на згаданому Саміті, голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров зазначив: «Сама назва тематичної Панелі, яку ми разом проводимо в рамках Кримської платформи, вказує на те, що деокупація Криму і відновлення державного суверенітету України на території кримського півострова зажадають одночасного вирішення низки найскладніших проблем. Одними з яких є наслідки російської окупації, інші ж є явищами внутрішньої політики, вирішення яких уникали усі попередні роки незалежної України» [12].

У зв'язку з тимчасовою окупацією Криму, яку не визнала українська держава, ряд органів державної влади, що розташовувалися на півострові, переміщені на материкову територію України, де виконують свої повноваження у відповідних сферах суспільного життя. У місті Херсон діє Постійне Представництво Президента України в АРК, яке представляє інтереси української держави та громадян України різних національностей, що жили в Криму або проживають на його межах.

Під час лекції Постійного представника Президента України в Автономній Республіці Крим Антона Кориневича для викладачів та студентів Західноукраїнського національного університету, що була присвячена темі «Кримська платформа: новий формат щодо деокупації Криму», я повідомила, що досліджую політичну культуру кримськотатарського народу і поставила запитання щодо співпраці Представництва з Меджлісом кримськотатарського народу та роботи останнього. Пан А. Кориневич детально розкрив особливості діяльності Представництва, що спрямована на вирішення стратегічних та

повсякденних проблем народу, яка здійснюється у тісній співпраці з органами самоврядування кримських татар, та попросив надіслати наукову роботу на адресу Представництва. Розлога інформація про Представництво Президента України в АРК наведена у його публічних звітах [9].

Важливо те, що українська держава розширює правову базу життєдіяльності кримськотатарського народу. Насамперед варто виокремити Закон України «Про корінні народи України», прийнятий 1 липня 2021 р., згідно з яким кримським татарам надано статус корінного народу, поруч із караїмами та кримчаками. У ньому, відповідно до міжнародного права, зафіксовані такі важливі права корінних народів, як право на самовизначення, встановлення свого політичного статусу та вільне здійснення економічного, соціального й культурного розвитку [13].

Народний депутат України Р. Умеров зазначив, що «Визнання кримських татар, караїмів та кримчаків корінними народами України спростить використання міжнародно-правових інструментів захисту осіб, що нині зазнають утисків окупаційної влади у Криму». Він зауважив, що в Конституції України поняття «національні меншини» (до яких належать, наприклад, росіяни) і «корінні народи» чітко розмежовані.

Указом Президента України було затверджено рішення Ради національної безпеки й оборони України від 11 березня 2021 року, що стосується «Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Для втілення цієї стратегії уряд України 7 квітня 2021 року схвалив Концепцію розвитку кримськотатарської мови, що передбачає затвердження алфавіту кримськотатарської мови на основі латинської графіки.

Згідно з чинним Законом України «Про національні меншини», в українській державі сформовані та розвиваються інституції громадянського суспільства кримських татар. Функціонують культурологічні та релігійні громадські організації кримських татар, які беруть активну участь у громадському житті українського народу та держави. Так, щороку в Україні за

активною участю кримськотатарських інститутів громадянського суспільства широкомасштабно відзначається дата депортації кримських татар – 18 травня, а 26 лютого – День спротиву Криму російській окупації.

До 2014 р. найбільш впливовими кримськотатарськими медіаресурсами на півострові вважалися газети «Голос Криму», «Авдет», «Полуостров», «Янғы Дюнья», «Къырым» й «Ветан Крым», інформаційні агентства «QHA», «15 минут», радіостанція «Мейдан», телеканали «ATR» і «Lâle» (дитячий), інтернет-ресурси перелічених ЗМІ, а також провідних політичних, громадських і релігійних об'єднань. Після російської анексії Криму 11 із 15 найбільш потужних кримськотатарських інформаційних інституцій перемістилися на материкову Україну і відновили діяльність (зокрема ТК «ATR» і «Lâle», «QHA», «Meydan Radio»).

Кримські татари складають найбільшу групу серед мусульман в Україні, майже половину її чисельності. Важливо зауважити, що іслам в їх середовищі сприяє відродженню традицій народовладдя, а не є екстремістською, навіть як це намагається уявити російська пропаганда в окупованому Криму.

Окремі питання стосуються захисту прав кримських татар в областях їх компактного проживання на півдні України, особливо в Херсонській області, а також внутрішньо переміщених осіб кримськотатарського походження в інших частинах нашої країни, кількість яких поступово зростає, незважаючи на те, що більшість кримських татар не хочуть залишати свою історичну Батьківщину. Наявність цих переселенців на материковій частині України має бути врахована під час розробки та запровадження нових освітніх, культурних і медійних програм, спрямованих на підтримку і розвиток етнокультурної ідентичності корінного народу, який не має іншої держави, окрім України, і іншої історичної Батьківщини, крім окупованого Росією Криму. Це дозволить створити основи політичної культури, що буде спільною для всіх етнічних груп країни, що сприятиме формуванню і зміцненню української політичної нації.

Існує певний прогрес у цьому напрямку, який пов'язаний з успішним впровадженням відповідних навчальних програм у Таврійському

національному університеті, який перебуває у Києві, а також з відкриттям Центру кримськотатарської мови і літератури у філологічному інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка 21 жовтня 2016 року. Цей центр, разом з єдиною у державних установах України лабораторією сучасних технологій усного перекладу, був технічно обладнаний за підтримки Турецького агентства зі співробітництва та координації при Раді міністрів Туреччини (ТІКА).

Завдяки нещодавнім змінам у законодавстві України єдиний у світі кримськотатарський телеканал "ATR" отримає фінансову підтримку з державного бюджету. Сподіваємося, що до такої підтримки зможуть долучитися представники кримськотатарської діаспори в інших країнах, зокрема багатомільйонна діаспора татар у Туреччині.

Висновки до розділу 2. За нових геополітичних обставин, що склалися після 2014 р., суспільно-політичне життя кримськотатарського народу набуло нового спрямування та змісту. Авторитарний путінський політичний режим у Криму цілеспрямовано блокує вияви політичної культури кримських татар, яка активно розвивалася в демократичній українській державі: національну ідеологію та її серцевину – національну ідею кримськотатарського народу, основним змістом якої є відродження та подальше формування національної державності, національні символи та традиції, форми національної самоорганізації – Курултай та Меджліс, ісламську релігію та інші складові духовного життя кримських татар, які окупаційна влада трактує як вияв політичної непокори та боротьби. Крім того, ведеться цілеспрямована політика щодо позбавлення кримськотатарського народу статусу корінного народу півострова, у кримінальній формі переслідуються національні лідери та активісти, простежуються спроби сформувати лояльні до панівного режиму громадські та релігійні організації. За таких умов соцістальні елементи політичної культури кримських татар набувають нового змісту та форми, мають прихований, латентний характер, суттєво радикалізуються, хоча це дуже небезпечно для кримськотатарського населення. Політична боротьба за

виживання у вкрай несприятливих умовах зумовлює поглиблення розуміння справжніх життєвих потреб та інтересів народу, підвищення його національної свідомості, прагнення до визвольної боротьби, до свободи, що завжди було характерними рисами менталітету кримських татар.

Інші політико-культурні процеси в середовищі кримських татар відбуваються на материковій Україні. Держава активно сприяє заселенню та працевлаштуванню осіб, які вимушено покинули Крим, залученню їх до суспільно-політичного та культурного життя країни, намагається прийняти й удосконалити нормативно-правові акти, які стосуються різних аспектів життєдіяльності кримських татар. Усе це позитивно впливає на подальше формування політичного досвіду та політичної активності переселенців, їх громадянської зрілості та культури, набуття навиків публічного управління.

РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ КРИМСЬКИХ ТАТАР ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАШТАБНОГО ВТОГРЕННЯ РФ В УКРАЇНУ

Кримськотатарський народ пережив історичні потрясіння, від депортації радянським режимом до нинішньої окупації російським урядом. Сьогодні він бере активну участь у боротьбі проти свого історичного супротивника, Російської Федерації, захищаючи свою батьківщину на фронті.

У відповідь на цей конфлікт у складі Головного управління розвідки Міністерства оборони України було створено спеціалізований підрозділ "Крим", до складу якого входять переважно кримські татари. Цей підрозділ, який дислокувався у свій час у Бахмуті, брав участь в успішних операціях у південних регіонах та інших нестабільних районах країни [11].

За ефективну співпрацю з українськими колегами з різних підрозділів, члени кримського підрозділу були відзначені державними нагородами за внесок у ліквідацію ворожих загроз.

Підрозділ продовжує розширюватися, до його лав вступають мешканці окупованого Криму та представники різних національностей, набуваючи бойового досвіду, необхідного для остаточного визволення всіх українських територій.

Рішучість кримських татар звільнити свою рідну землю від російської окупації залишається непохитною, позиціонуючи їх як стійких прихильників української держави в Криму.

Російська пропаганда намагається демонізувати кримських татар як екстремістів, щоб виправдати їхнє переслідування, з кінцевою метою змусити їх замовкнути і витіснити з публічного дискурсу. У листопаді 2022 року Парламентська асамблея НАТО ухвалила резолюцію під назвою "Відповідність цілям у нову стратегічну епоху", в якій закликала членів Альянсу підтримати зусилля Міжнародної кримської платформи, зокрема її Парламентський саміт,

як засіб об'єднання міжпарламентських зусиль, спрямованих на припинення окупації Криму[16].

З 24 лютого 2022 року росіяни засудили 22 кримських політв'язнів до тривалих термінів ув'язнення, від 13 до 19 років, за звинуваченнями у нібито причетності до "терористичних організацій".

Крім того, з початку повномасштабного вторгнення щонайменше 10 осіб були ув'язнені за політично вмотивованими кримінальними звинуваченнями, у тому числі 9 кримських татар. Ці кримінальні переслідування в Криму можна розділити на два періоди:

1. Події до 24 лютого 2022 р.:

- У Криму продовжуються судові процеси та засудження за політично мотивованими справами, причому цілеспрямовано:

- Трьох кримських татар (Нарімана Джеляла, Азіза та Асана Ахтемова) за звинуваченнями у нібито причетності до диверсії на газопроводі.

- Особи, звинувачені у державній зраді та клепі.

- Свідки Єгови, звинувачені в екстремістській діяльності, після рішення Верховного суду Росії 2017 року, який визнав Керівний центр Свідків Єгови в Росії екстремістською організацією. Поширення російського законодавства на Крим порушує міжнародне гуманітарне право.

- Кримських татар звинувачують у зв'язках з ісламською політичною партією "Хізб ут-Тахрір", яка визнана Росією терористичною організацією з 2003 року, але діє без обмежень у більшості країн світу, включаючи Україну.

- Кримських татар звинувачують у приналежності до добровольчого батальйону імені Номана Челебіджихана, який Верховний суд Росії визнав терористичною організацією 1 червня 2022 року. З 24 лютого щонайменше 8 осіб були заарештовані за підозрою у приналежності до цієї організації, причому щонайменше 5 з них були викрадені росіянами в Херсонській області та перевезені до Криму.

2. Тенденції після повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого:

- 11 квітня "голова" окупаційної влади Криму оголосив "жовтий" рівень терористичної загрози, що свідчить про підвищені ризики для мешканців півострова, включаючи посилення переслідувань, інформаційну війну, потенційні загрози для активістів і примусове переміщення.

- За цей період було затримано щонайменше 6 осіб за підозрою у підготовці терористичних актів.

- За час повномасштабного вторгнення росіяни заарештували більше кримських татар за звинуваченнями у причетності до батальйону ім. Челебіджихана, ніж за всі попередні роки окупації.

- Тиск на представників Меджлісу посилюється: росіяни провели обшуки в будинках Ільвера Аметова, голови Судакського районного Меджлісу, та його заступника Нарімана Курукчі. Проти Аметова порушили кримінальну справу за "незаконне зберігання зброї", що стосується старовинної зброї, яка зберігається в домашньому музеї представника Меджлісу. 20 червня тимчасовий окупаційний "суд" закриття справу.

Адміністративні переслідування:

1. Попередні тенденції:

- Тиск на мусульманські релігійні громади продовжувався, причому адміністративні переслідування були спрямовані на громади мусульман і Православної церкви України, які не приєдналися до підконтрольних Росії релігійних груп з 2014 року. Наприклад, імам Емір Меджитов був оштрафований за нібито "незаконну місіонерську діяльність".

- Попередження від прокуратури були винесені, зокрема, активістам Наріману Парманову та Ролану Османову на початку березня. Парманов отримав попередження за "антигромадську поведінку", а Османов - за "вчинення злочинів у воєнний час". Заїр Смедля також отримав попередження за нібито планування масового заходу в День кримського опору російській окупації. Напередодні Дня кримськотатарського прапора щонайменше 50 кримськотатарських активістів отримали попередження від тимчасової окупаційної "прокуратури" із застереженням не порушувати закон у цей день.

- Відбулися адміністративні арешти кримськотатарських активістів, зокрема березневі арешти Заїра Смедли на дві доби та Абдурешита Джеппарова на 15 діб, обидва пов'язані з нібито "демонстрацією нацистської атрибутики та символіки".

2. Нові тенденції

На території тимчасово окупованого Криму набуло чинності російське законодавство, прийняте 4 березня 2022, щодо адміністративної та кримінальної відповідальності за поширення "фейків" про дії російських військових в Україні.

За період з 4 березня по 24 травня ініціатива "Кримська ідея" зафіксувала 69 випадків притягнення кримчан до адміністративної відповідальності за нібито "дискредитацію російської армії".

Наприкінці травня спостерігався сплеск адміністративних затримань, за якими послідували арешти кримських адвокатів.

Нові випадки насильницьких зникнень

Раніше російські силовики проводили в Криму затримання та арешти, що мали ознаки насильницьких зникнень. Сім'ї та законні представники іноді не знали про місцезнаходження затриманого до наступного дня після арешту. Наразі тривалість "невідомого" місцезнаходження збільшилася.

29 квітня 2022 російські спецслужби захопили Ірину Данилович. Про її місцезнаходження стало відомо лише 11 травня. Данилович без будь-яких звинувачень утримували в будівлі ФСБ протягом 8 днів і погрожували "вивезти до лісу". Згодом її звинуватили в тому, що вона нібито зберігала вибухівку, закладену агентами ФСБ.

Громадянська опозиція як каталізатор нових арештів

Повномасштабне вторгнення Росії до Криму посилює громадянську опозицію в регіоні.

Численні повідомлення, що циркулюють у російських ЗМІ, свідчать про те, що кримські татари виступають проти українського уряду і всією душею підтримують політику Путіна та війну проти України. Проросійські анонімні

телеграм-канали поширюють ідею про те, що кримські татари мають "опортуністичний менталітет" і тому утримуються від протестів проти окупаційної влади в Криму. Росіяни також стверджують, що Україна не повинна покладатися на кримськотатарське підпілля у процесі звільнення півострова. Цей наратив не лише суперечить дійсності, але й вступає в протиріччя з іншим меседжем російської пропаганди про нібито розвідувальну та підривну діяльність кримських татар на користь української армії. Російські спецслужби сприймають як загрозу здатність кримських татар до самоорганізації, створення добровольчих загонів або організації блокад [5].

Використання Росією кримських татар під час вторгнення відображає цілеспрямовану стратегію окупаційної адміністрації, спрямовану на використання традиційно маргіналізованого корінного населення півострова в якості розмінних пішаків, з метою хибного зображення кримських татар як таких, що підтримують агресію та перешкоджають стратегічній деокупації Криму.

Окремі особи, зокрема активісти, ветерани російсько-українського конфлікту, посадові особи органів місцевого самоврядування та представники кримськотатарської громади, були примусово переміщені з нещодавно окупованих територій на півдні України до окупованого Криму в якості заручників. Особи, які зазнали арештів, тепер можуть зіткнутися з більш суворим покаранням за свою проукраїнську позицію.

Богдан Зиза був затриманий за те, що розбризкав жовту і синю фарбу на будівлю євпаторійської "адміністрації" і нібито кинув у неї пляшку із запалювальною сумішшю [4]. Художника звинувачують у скоєнні терористичного акту, погрозах тероризмом і підбурюванні до тероризму через відеозвернення, записане одночасно з інцидентом. Хоча він визнав, що організував антивоєнну демонстрацію, він стверджував, що вона не завдала жодної шкоди. Російський прокурор закликав засудити художника до 18 років позбавлення волі.

Під час свого останнього слова Богдан Зиза наголосив на необхідності виступати проти війни та небезпеці мовчання. Згодом, 10 червня, він оголосив голодування з вимогою позбавити його російського громадянства та звільнити всіх українських політв'язнів, які утримуються в російських в'язницях.

Міністерство закордонних справ України засудило так званий «вирок», винесений російським маріонетковим судом українському художнику, як сфабрикований.

Кримські татари, які проживають у Херсонській та Запорізькій областях, також зазнають переслідувань: у їхніх будинках відбуваються обшуки, деяких людей викрадають і перевозять до Херсона, де їх безпідставно звинувачують у зв'язках з батальйоном ім. Номана Челебіджихана[18].

Російський агітпроп регулярно звинувачує членів кримськотатарського добровольчого батальйону імені Номана Челебіджихана у прихильності до екстремістських поглядів та участі у блокаді постачання продовольства та енергоносіїв до Криму. Вони стверджують, що кримські татари все більше радикалізуються через іноземні "інформаційно-психологічні операції", що призводить до появи в Криму етнічних злочинних угруповань.

Кримська правозахисна група повідомляє про щонайменше 15 осіб, ув'язнених у Криму за звинуваченнями, пов'язаними з участю в батальйоні ім. Челебіджихана. Сюди входять громадяни України, викрадені російськими силами на півдні України після 24 лютого 2022 року. Деяких із засуджених за нібито участь у батальйоні росіяни примушують отримати російське громадянство та воювати проти України.

Переслідування кримських татар на нещодавно окупованих південноукраїнських територіях розпочалися одразу після приходу російських військ. Кримські татари, як і українці, які відмовляються визнати анексію Криму Росією, були змушені отримати російське громадянство в період між 2014 і 2015 роками, щоб отримати доступ до можливостей працевлаштування та основних послуг у регіоні. Ця вимога фактично позиціонує мешканців

Криму, в тому числі кримських татар, як потенційних рекрутів для російської армії, подібно до практики, що спостерігається в інших регіонах.

Однак кримськотатарські лідери стверджують, що дії Росії порушують Женевські конвенції, які передбачають зобов'язання для окупаційних держав. За словами Меджлісу, "державі-окупанту забороняється примушувати осіб, які перебувають під її контролем, до служби в її збройних силах або допоміжних підрозділах"[26].

Меджліс стверджує, що дії російської влади спрямовані на викорінення дорослого чоловічого населення корінної кримськотатарської громади. Тому важливою рекомендацією як з боку державних органів, так і з боку Меджлісу є те, щоб особи, які підпадають під мобілізацію, негайно здавалися до Збройних сил України.

Крім того, Меджліс закликає кримських татар чинити опір службі в російській армії всіма можливими способами і, якщо це можливо, виїхати з Криму. Казахстан є одним з небагатьох пунктів призначення, доступних для кримських татар з внутрішніми російськими паспортами. Звідти вони можуть подорожувати до інших країн, зокрема до України, використовуючи українські паспорти або ідентифікаційні картки. Незважаючи на те, що термін дії українських документів багатьох мешканців Криму закінчився, посольство України в Астані допомагає відновити паспорти та сприяє переїзду в Україну або інші країни.

Незважаючи на повномасштабне вторгнення Росії, Україна та її союзники скликали Другий саміт Міжнародної Кримської платформи у серпні 2022 року, в якому взяли участь 60 делегатів з різних країн. Кульмінацією цього зібрання стала Спільна заява, в якій засуджується збройна агресія Росії проти України та підтверджується прихильність до спільних зусиль з метою припинення окупації Криму. Крім того, у жовтні 2022 року в Загребі відбувся Перший Парламентський саміт МКП, а в жовтні 2023 року в Празі - Другий саміт МКП.

У 2022 році, попри участь 60 держав та міжнародних організацій у саміті "Кримської платформи", спроби применшити його значення не мали успіху.

Натомість з'явилися нові наративи з агітпропівських кіл. Вони стверджують, що Платформа складається з "колоній НАТО США", і всі вони дивляться на півострів через його стратегічну важливість. Пропагандисти зобразили резолюцію Платформи як таку, що схвалює повернення Криму до складу України військовим шляхом. Крім того, росіяни стверджували, що Кримська платформа не представляє інтереси корінного населення, оскільки "справжні кримські татари", які проживають на анексованому півострові, не були запрошені до участі. Росія відмовилася від участі, назвавши формат Кримської платформи "цінічно антиросійським". Україна, однак, відкидає ідею розмежування між "справжніми" і "несправжніми" кримськими татарами, визнаючи Меджліс єдиним вищим представницьким органом кримськотатарського народу. Представники Меджлісу брали участь у засіданнях Кримської платформи, відстоюючи інтереси корінного населення, доводячи абсурдність тверджень російської пропаганди про неповне представництво.

Висновки до розділу 3. Повномаштабна агресія росії проти України не лише посилила існуючу напруженість, але й погіршила становище кримських татар, які зіткнулися з посиленням переслідувань, дискримінації та утисків в умовах російської окупації.

Російська пропагандистська машина запрацювала на повну потужність, розгорнувши низку тактик, спрямованих на підрив легітимності представництва кримських татар та їхніх правозахисних зусиль.

Одночасно з'явився подвійний наратив щодо позиції кримських татар по відношенню до російської окупації. З одного боку, їх зображували як прихильників російської політики, співучасників анексії та її наслідків. З іншого боку, їх зображували як супротивників, які займаються підривною діяльністю проти російської влади, таврували як екстремістів і загрозу національній безпеці.

Насправді, однак, ситуація для кримських татар була набагато складнішою - змушені жити у ворожому середовищі, що характеризується стеженням,

заякуванням і насильством, багато кримських татар стали мішенню для переслідувань за свій голосний спротив анексії. Ті, хто наважився висловитися або взяти участь в активізмі, ризикували бути свавільно затриманими та ув'язненими.

Організовані зусилля опору, як всередині Криму, так і через міжнародні адвокаційні канали, намагаються посилити голос кримських татар і пролити світло на їхнє важке становище. Кримська платформа, незважаючи на спроби Росії дискредитувати її, стала важливою платформою для представництва та захисту інтересів кримських татар, що дозволило їхній позиції бути почутою на міжнародній арені.

ВИСНОВКИ

1. Кримськотатарський народ як один з корінних народів України має тривалу історію державного та бездержавного розвитку, що дало змогу сформувати основи його політичної культури. В умовах ХХ та ХХІ ст. розпочався процес набуття народом рис нації, яка органічно поєднує модернізовану етнокультурну та політичну самоорганізацію та прагне утвердити власну державність.

2. За основу аналізу політичної культури кримськотатарського народу доцільно використовувати соціетальний підхід, який спрямований на дослідження усталених колективних форм політичної свідомості та поведінки, що забезпечує пізнання системного рівня політичної культури соціуму. За цим підходом, національна політична культура представляє собою сукупність утворених історично на основі національної ментальності, ідентичності та потреб культурних форм соціетального характеру. Ця культура включає в себе різноманітні політичні знання та уявлення, національні цінності, ідеали та ціннісні орієнтації, а також національні міфи, символи, стереотипи мислення і поведінки, норми і принципи політичної діяльності. Вона також охоплює традиційні політичні інститути та національну ідеологію, в яких закладена важлива інформація про досвід нації та її спрямування на реалізацію національних ідей.

3. Для розкриття сутності та особливостей політичної культури сучасної кримськотатарської нації важливе значення має аналіз соціально-політичних процесів, що супроводжували її розвиток у ХХ–ХХІ ст., – крах Російської імперії та проголошення Кримської народної республіки у 1917 р.; створення більшовиками у 1921 р. Кримської автономної, як проіснувала до 1945 р.; передача Криму до складу УРСР у 1954 р. та утворення на початку 90-х рр. ХХ ст. АРК як територіальної автономії; незаконна анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. В умовах суверенної української держави та за її

підтримки активно відбувалося національне відродження кримськотатарського народу та формування його демократичної політичної культури: осмислення та утвердження у національному соціумі сучасної національної ідеї кримських татар, відродження їхньої історичної пам'яті та складових національної ідентичності, розбудова самоврядних громадсько-політичних інститутів, які є ефективними засобами консолідації народу.

4. Незаконна анексія Кримського півострова Російською Федерацією у 2014 р. суттєво змінила суспільні відносини в регіоні. Суворий загарбницький режим особливо негативно вплинув на життєдіяльність кримських татар, їхню політичну поведінку та культуру. Нова влада веде цілеспрямовану політику щодо витіснення кримськотатарського народу з його материнської землі, позбавлення статусу корінного народу півострова, у кримінальній формі переслідуються національні лідери та активісти, відомі спроби авторитарним методом сформуванню лояльні до панівного режиму громадські та релігійні організації. За таких умов соціетальні елементи політичної культури пізнавального та поведінкового характеру набувають нового змісту та форми, мають прихований, латентний характер і суттєво радикалізуються. З іншого боку, політична боротьба за виживання зумовлює поглиблення розуміння справжніх життєвих потреб та інтересів народу, значне підвищення національної свідомості народу, його прагнення до свободи, що завжди було характерною рисою політичного менталітету кримських татар.

5. Інші політико-культурні процеси відбуваються в середовищі кримських татар на материковій Україні, куди вимушено перемістилося більше двох десятків тисяч представників цієї національності. За підтримки української влади формуються та розвиваються культурологічні та суспільно-політичні інституції кримських татар, засоби масової інформації та волонтерські структури, які надають допомогу співвітчизникам.

6. Сутнісним компонентом політичної культури кримськотатарського народу є насамперед його національна ідея, яка спрямована на формування модерної національної спільноти та національної державності. Ця ідея

мобілізує кримських татар на подолання окупаційного російського режиму, консолідацію народу на своїй материнській землі, проголошення території півострова національно-територіальною автономією у складі України. Важливими компонентами національної політичної культури є визнані й шановані кримськотатарським народом національний стяг та національний герб (блакитне полотнище із золотою тамгою («кок байрак»)), національний гімн «Ант еткенмен» («Клянусь»), такі традиційні форми національної самоорганізації та самоврядування, як кримськотатарський Курултай та Меджлис, національна мова, народне мистецтво та ісламська релігія, інші національні духовні цінності, які мають важливе політичне значення для консолідації та мобілізації кримськотатарського народу. Сутнісною складовою національної політичної культури є щира дружба з українською нацією, лояльність до української держави, толерантне ставлення до інших етнокультурних та етнорелігійних спільнот країни.

7. Особливістю сучасного стану політичної культури кримськотатарської нації в Криму є суттєве зростання в умовах російської окупації рівня національної самосвідомості членів спільноти та радикалізація змісту основних функціональних елементів політичної культури. В умовах, коли політичний режим намагається заблокувати інфраструктурні канали функціонування політико-культурних процесів, скомпрометувати та ізолювати активних творців та носіїв національної політичної культури кримських татар, ця культура змушена виявляти себе у прихованих, латентних формах. Значна частина досвідчених кримськотатарських політичних діячів та активістів, яка проживає нині на материковій Україні, забезпечує політико-ідеологічну та моральну підтримку татар на окупованій території, розвиває національну політичну культуру в умовах демократичних свобод та політичної підтримки з боку української державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекірова Г. II Курултай кримськотатарського народу, Наш Крим: неросійські історії українського півострова : зб. ст. Київ, 2016. К.І.С. С. 297–300.
2. Беліцер Н. Кримські татари як корінний народ. Київ : Нац. газетно-журнальне вид-во, 2017. 120 с.
3. Березовець Т., 2015, Анексія: острів Крим. Хроніки гібридної війни. Київ : Брайт Букс, 2015. 392 с.
4. Василенко Є. Художника, який облив синьо-жовтою фарбою двері в Криму, засудили до 15 років за ґратами у РФ. Новини України та Світу. Головні і останні новини - NV. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/bogdan-zizariy-sud-zasudiv-hudozhnika-do-15-rokiv-v-yaznici-50329930.html> (дата звернення: 05.05.2024).
5. Веляник А. Репресії в Криму під час повномасштабної війни :: Свідомі. Свідомі. URL: https://svidomi.in.ua/page/12_08_2022_070622 (дата звернення: 01.05.2024).
6. Влащенко Н. Кража, или Белое солнце Крыма. Харьков : Фолио, 2017. 400с.
7. Декларация о национальном суверенитете крымскотатарского народа. URL: <http://qtm.org/%D1%81%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8-%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B0%D1%8F>
8. Донбас і Крим: ціна повернення / ред. кол. : В. П. Горбулін (гол. ред.), О. С. Власюк, Е. М. Лібанова, О. М. Ляшенко. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2015. 474 с.
9. Звіти про результати діяльності представництва Президента. URL : http://www.ppu.gov.ua/analytical_reports/
10. Зіятдінова Е. Б. Кримські татари – нація чи етнос? *Вісн. Львів. ун-ту. Серія : Соціол.* 2008. Вип. 2. С. 352–361.

11. Корогодський Ю. Підрозділ кримських татар воює зараз в Бахмуті, - ГУР. LB.ua.
URL: https://lb.ua/society/2022/12/27/540573_pidrozdil_krimskih_tatar_voyuie_zara_z.html (дата звернення: 04.05.2024).
12. Кримська платформа. Кримська платформа: Головна сцена, (5:08:51-5:09:27) 2021. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bV9iflsLAFw> (дата звернення: 05.05.2024).
13. Кримський дім. Що кримські татари дають світові?, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OMJyKNivJa8> (дата звернення: 05.05.2024).
14. Малиновська Н. Кримські траєкторії у публічній політиці на материковій частині України: конструкція наративу етнічної політики після 2014 року. *Ідеологія та політика*. 2019. № 1 (12). С. 41–59.
15. Нападиста В. Кримські татари: ідейні пріоритети та форми політичної участі. *Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991–2014 рр.)*: Аналітична доповідь. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. С. 187–236.
16. Парламентська асамблея НАТО "визнала РФ державою-терористом" - голова української делегації - BBC News Україна. BBC News Україна.
URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63701603#:~:text=Парламентська%20асамблея%20НАТО%20проходить%2018,дeпутатів%20з%2025%20країн-партнерів>. (дата звернення: 04.05.2024).
17. Переслідування кримських татар: скільки політв'язнів з'явилося за період окупації, *Слово і діло*. 2021: вебсайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/11/infografika/suspilstvo/peresliduvannya-krymskux-tatar-skilky-politvyazniv-zyavylosya-period-okupacziyi>
18. Присяжнюк В. За участь у батальйоні Номана Челебіджихана переслідується 41 громадянин України. Суспільне | Новини. URL: <https://suspilne.media/crimea/720026-za-ucast-u-bataljoni-imeni-nomana-celebidzihana-peresliduetsa-41-gromadanin-ukraini/> (дата звернення: 05.05.2024).

19. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави : Постанова Верхов. Ради України від 20.03.2014 р. № 1140-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1140-18#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
20. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 р. № 1616-IX : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року "Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя" : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
22. Про схвалення Концепції розвитку кримськотатарської мови : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 07.04.2021 р. № 296-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2021-p#Text> (дата звернення: 05.05.2024).
23. Проект Закону про статус кримськотатарського народу в Україні. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66511.
24. Рудакевич О. М. Соціетальний підхід до дослідження національної політичної культури. *Нова парадигма* : [журнал наук. праць] / гол. ред. В. П. Бех ; Нац. пед ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Творче об'єдн. «Нова парадигма». Вип. 86. Київ, 2009. С. 146–157.
25. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 352 с.
26. Рудь П. Крим в умовах окупації: огляд державних політик України та міжнародної реакції щодо захоплення півострова. ms.detector.media. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/34278/2024-02-23-krym-v-umovakh->

okupatsii-oglyad-derzhavnykh-polityk-ukrainy-ta-mizhnarodnoi-reaktsii-shchodo-zakhoplennya-pivostrova/ (дата звернення: 05.05.2024).

27. Almond G. A., Verba S., *The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton : Princeton University Press, 1963. 375 p.

28. Belitser N., *The Status of the Crimean Tatars in Ukrainian and International Law. Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2020. Vol. 6. N 2. P. 155–182.

29. Dimova, G., Umland, A., *Russia's 2014 Annexation of Crimea in Historical Context: Discourses and Controversies. Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2020. Vol. 6. N 2. P. 145–154.

30. Wilson A. *The crimean tatar question: a prism for changing and rival versions of eurasianism. Journal of soviet and post-soviet politics and society*. 2017. Vol. 3, no. 2. P. 1–46.

31. «Зв'язок поколінь» Соціетальний підхід до дослідження політичної культури кримськотатарського народу. «Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «VIII Методологічні читання – Розвиток політичної науки в Україні: сучасні методологічні тренди та практичні виміри (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка): (м. Львів, 10 грудня 2021 р.) / за наук. ред. д. політ. н. Г. В. Шипунова; відп. за вип. А. М. Сабара, Г. В. Іленьків. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 198–201. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/Zbirnyk-tez_Metodolohichni-chytannia_10.12.2021.pdf.